

О.Я.Мазур, О.М.Сухий

УКРАЇНСЬКЕ НАСЕЛЕННЯ ГАЛИЧИНИ НА ПОЧАТКУ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: РЕПРЕСИВНІ АКЦІЇ АВСТРІЙСЬКОЇ ВЛАДИ

© Мазур О.Я., Сухий О.М., 2000

Проаналізовано становище населення Галичини у 1914–1916 рр. і репресивні акції австрійської влади щодо українців краю у перші роки світової війни.

In clause the rule of the population Galicia in 1914-1916 and repressive actions of the Austrian authorities in relation to ukrainian of territory per the first years of world war is analysed.

В умовах загострення протиріч між Російською і Австро-Угорською імперіями австрійський уряд в останні передвоєнні роки робить спроби продемонструвати свою підтримку українців Галичини. Це виявилось у виданні інструкцій для властей у краї про однакове трактування обох націй – польської і української, у намаганні залагодити питання про мову викладання у Львівському університеті, зокрема, бажанні вводити кафедри з українською мовою викладання. Серед обіцяних австрійським урядом змін у Галичині були і усунення перешкод при створенні українських середніх шкіл, унормування проблеми урядової мови у громадах, обіцянка увести правило запрошувати українських урядовців для роботи у центральних установах Відня. В колах українських політиків піднімається питання про “свого міністра”. Йдеться про те, що на пост міністра для Галичини австрійські власті призначали виключно поляків. Можливо ця вимога вплинула на те, що Ю.Романчук став віце-президентом австрійського парламенту.

Однак і самі українські сили напередодні війни були неоднорідними. Вони характеризувались протистоянням між національним табором і москвофілами. На думку відомого історика і політолога І.Лисяка-Рудницького, саме ця боротьба була полем, де мірялися сили прихильників національного самозречення й національного самоствердження.

Проте москвофільське протистояння стосувалось не тільки українських національних сил. У цієї частини українського населення, що знаходилась під впливом русинсько-москвофільських лідерів, вироблялось й інше відношення до австрійської влади, яке було діаметрально протилежним позиції національних українських кіл.

У передвоєнні роки галицькі москвофіли посилили проросійську агітацію. Цьому сприяла фінансова підтримка, яка надходила з-за кордону, а також політика польської адміністрації в Галичині.

Зміст її полягав у тому, що польські сили, особливо після 1908–1909 рр., активно підтримують москвофільський табір, завдаючи у такий спосіб відчутних ударів українським національно налаштованим силам, позиції яких були напередодні Першої світової війни вже значно потужнішими, ніж москвофільські.

Недивлячись на певну увагу до українського руху у Галичині австрійського двору в 1911–1913 рр., все-таки до самого початку війни офіційний Відень не мав чіткої платформи в українському питанні.

Свідченням недооцінки українського питання віденським урядом є доповідна записка легатійного австрійського радника барона Л.Андріана про “Значення української проблеми для закордонної політики Австрії”, датована 2 квітня 1914 року. Зважаючи на ворожу пропаганду з боку Росії, Л.Андріан докоряв центральному управлінню за його пасивність до дій польської адміністрації на чолі з намісником В.Коритовським, які у Східній Галичині вели наполегливу колонізаційну політику, підтримували на шкоду Австрії москвофільський рух, кидаючи колоди під ноги українцям у їхній національно-освідомлюючій праці та поборюванні москвофільства. У записці наголошувалось, що поширення москвофільського руху може згодом дати привід Росії до агресії проти Австрії, а це може довести австрійську монархію навіть до катастрофи. Так уперше австрійський державний муж оцінив українське питання, яке набрало міжнародного значення.

Провідники української національної ідеї у Галичині в 1912 р. проголосили, а з початком війни підтвердили, що український народ “...є на боці Австро-Угорщини проти Російської імперії як найбільшого ворога України”. Про свою лояльність і підтримку династії Габсбургів заявили і галицькі поляки. Українські землі, розділені на дві частини австро-російським кордоном, стали одним з головних театрів воєнних дій.

Наприкінці липня 1914 р. міністр закордонних справ Австро-Угорщини граф Берхтольд надіслав всім австро-угорським посольствам телеграму, в якій повідомив про проведення заходів безпеки військового характеру в Галичині. Масові репресії щодо українського населення з боку австрійських властей носили спланований характер і мовою дипломатії називалися “оборонними заходами”. Насправді ж були спробою приховати від європейської громадськості і цивілізованого світу варварське поводження з своїми підданими. Після оголошення мобілізації припинили діяльність суди присяжних, на зміну їм прийшли військові суди, державно-адміністративний апарат підпорядковувався військовому командуванню. Військове міністерство доповнювало своїми розпорядженнями численні накази місцевих військових команд та жандармерії. Під приводом боротьби з москвофільством польська адміністрація Галичини намагалася покінчити з ненависним йому українством. Тисячі мирних людей було заарештовано і відправлено до в'язниць.

Про це свідчать “криваві документи” початкового періоду світової війни. Вже 8 серпня 1914 р. Президія Цісарсько-Королівського Намісництва розіслала всім повітовим старостам і дирекції поліції у Львові та Кракові обіжник, де вказувалось: “Сучасні напружені відносини між нашою імперією і Росією вимагають енергійної боротьби з москвофільським рухом, який не приховує своїх симпатій до Росії. Так як прихильники і організації цього ворожого державі руху можуть у відповідальний момент згубно вплинути на дії збройних сил, слід негайно вжити відповідні заходи, щоб енергійно роздушити цей рух всіма наявними в нашому розпорядженні засобами” [6]. Далі наказувалося вжити законних заходів проти будь-яких русофільських виступів, публічних маніфестацій, зборів, виступів у пресі, широко застосовуючи засоби екзекуції проти винних.

Розпорядження військових властей ставили за мету залякати людей і в такий спосіб гарантувати лояльність населення, що підтверджує таємний наказ від 15 серпня 1914 р., надісланий Дирекції поліції у Львові. В ньому вимагалось вжити найсуворіших заходів

проти русофільського населення, через злочинні задуми якого райони бойових дій у Східній Галичині і Буковині можуть опинитися в серйозній небезпеці, а наступ і початок військових дій зазнають значних ускладнень. Відповідно до наказу вироки за злочини, передбачені винятковими постановами, мали виконуватися привселюдно на місці їх вчинення. У всіх випадках передбачався прискорений розгляд справ, вироки і покарання мали наступати відразу ж за скоєнням злочину. Для цього рекомендувалося призначити суддів, які в процесі слідчих дій повинні керуватися лише державними інтересами. Ведення таких справ було доручено призначеним львівським і коломийським судами Краєвої оборони аудитор-секретарю суду лейтенанту запасу Гехту і адвокату Ріхе [7]. Гехт “спеціалізувався” на справах у державній зраді та шпигунстві.

По цілому краю прокотилася хвиля арештів осіб, запідозрених у неблагонадійності до австрійської монархії. В Скалатському повіті жандарми заарештували близько 100 осіб. Особливо постраждали мешканці сіл Саджавка, Лука Мала, Колодівка, Сороки, Раштовиці, Дубниці. У Бродівському повіті було заарештовано 120 осіб, в Бібречькому 195 осіб, Сколівському понад 400 осіб, Сокальському близько 3 тисяч осіб. Найбільш масовий характер носили репресії в сільській місцевості. Цьому сприяли розпорядження військового командування. Наказ обер-лейтенанта Гагауера офіцерам штабу, командирам і всім місцевим командам жандармерії від 16 серпня 1914 р. закликав звільнитися від всіляких юридичних сумнівів: “Нині існує лише одна правда, інтереси держави і цьому необхідно допомогти всіма засобами, не зважаючи чи відповідає це заскнілим правовим мудруванням чи ні! Існує лише одна відповідальність, а саме відповідальність за безпеку держави і армії” [8]. Той факт, що солдатам австрійської армії, яких відправляли до Галичини, видавали спеціальні мотузки-зашморги для вішання людей, переконливо говорить про жорстокість намірів стосовно мирного населення краю [9].

В наказі Гагауера жандармам від 20 серпня 1914 р. вимагалось запровадити наступні репресивні заходи: “...При найменшій ознаці підтримки ворога діяти з самою більшою нещадністю. Проти зрадників ніякий захід не є досить суворим. Щоб тих підлот віддавати військовим судам на це тепер вже не має часу. Проводиться короткий допит їх і свідків, складається короткий протокол і розстрілюються на місці злочину як залякуючий приклад для населення. Так повинно бути, раз ми у своїй власній державі обставлені гірше ніж ворог, і тільки в такий спосіб захистимо себе від зрадників. При наближенні противника кожен запідозрений у зраді повинен бути негайно страчений” [10].

Після запровадження військового стану в краї почали діяти військово-польові суди. Лише у Львові протягом тижня, починаючи з 24 серпня 1914 р., було страчено 10 осіб. Особливо відзначився в ролі ката адвокат зі Львова С.Загурський, який виніс понад 100 смертних вироків [11]. Навіть у тих випадках, коли судові розслідування через відсутність доказів мало припинятися, звинувачених не звільняли, а відправляли у вищі поліцейні установи для продовження свавільного судочинства. Людей розстрілювали і вішали за найменші провини, за непатріотичні настрої, образу цісарської величності, неблагонадійність, шпигунство, підозру у державній зраді і просто за те, що українці були українцями.

У Галичині діяла система заручництва. Початок поклав наказ генерала кавалерії Колошварі від 19 серпня 1914 р., в якому перелічувалися місцевості, зазначені як русофільські: Станіславчик, Лешнів, Грималівка, Журовичі, Радехів, Стоянів, Сенків, Скоморохи, Пархач, Речиці, Ольхівок, Торки, Варяж, Пристань, Сокаль, Сілець, Домажир, Батятичі,

Спас. При наближенні до перелічених місцевостей війська мали взяти заручників з числа шанованих і впливових мешканців. У випадку виявлення найменших ознак підтримки ворожих військ з боку населення заручникам загрожувала смерть. Ніякий засіб у такому випадку не вважався достатньо суворим” [12].

З метою виявлення “неблагонадійних” осіб місцеві власті видавали різноманітного змісту “патріотичні” відозви, що заохочували доноси. Так, у “Відозві до поляків, українців і євреїв”, виданій у серпні 1914 р. військовим комендантом Самбора, крім заклику до патріотизму вимагалось доносити про зрадників. За доставлення особи, яка буде викрита у шпигунстві або пропаганді москвофільства, встановлювалася винагорода в сумі 50–500 корон [13]. Відозви, видрукувані українською і польською мовами, поширювалися на території Самбірського повіту. Подібні відозви, тільки з іншими “тарифами”, були видані в інших повітах, що стало засобом наживи для жандармів і відбилося на масовості арештів.

Намісник В.Коритовський розпорядився піддати арешту всіх підозрюваних, а заарештованих неблагонадійних русофілів, які ще не віддані під військовий присуд, негайно вислати до Львова. За свідченням одного з в’язнів, тільки у львівській тюрмі “Бригідки” в ніч з 27 на 28 серпня 1914 р. перебувало до 2500 осіб. З наближенням російського війська до Львова намісник наказав всім повітовим старостам терміново вислати арештантів з місцевих в’язниць до Кракова. За два дні до захоплення Львова російською армією з міста вивезли останній транспорт в’язнів чисельністю понад 700 чоловік [14].

Безправність і безвихідь панували в Галичині. Масові арешти, публічні страти, терор проти всіх верств населення викликали обурення і протести. Митрополит А.Шептицький у гострій формі виступив проти такої політики і від імені греко-католицької церкви звернувся до намісника із заявою. В обороні духовенства виступили Перемиський єпископ К.Чехович і Станіславський єпископ Г.Хомишин [15].

Спроба поляків розіграти москвофільську карту була очевидною. Про це писав митрополит А.Шептицький в листі до д-ра Олесницького від 22 серпня 1914 року: “...проти нас ведуть акцію ті, що підтримували москвофільство в краї, а тепер арештують наших найкращих і невинних людей; про ув’язнення москвофілів говорять, що це внаслідок доносів українців. Водночас переконають військові структури, що українці і москвофіли в однаковій мірі не заслуговують на довір’я. В цьому безголовому замішанні готують українцям винищення. Коритовський діє хитро супроти українців, і тому він небезпечний” [16].

Терор відносно українського населення краю заохочувався, схвалювався і виправдовувався командуванням австрійської армії. Наказ генерала Кевеша від 19 серпня 1914 р., виданий в м.Станіславі, зобов’язував вояків якомога швидше забути звички мирного часу тому, що добродушність та схильність до помилування, яка запанувала у військах, є недозволеними і просто злочинними відносно власної військової сили. Дії солдатів і жандармів відповідали диким вимогам наказів військового командування австрійської армії. Користуючись безнаказаністю і заохочувані командуванням, солдати всіляко знущалися над цивільним населенням. Арештовували і страчували жінок, малолітніх дітей. Особливо лютувала австрійська воячина після поразок на фронті. Всю злість вони зривали на мирному населенні [17].

Австрійська армія поводила себе в Галичині як на завойованій ворожій території. Її настрої характеризують слова генерала Колошварі: “Перш ніж починати війну з Росією, слід було перевішати все русинське (українське – *О.М., О.С.*) населення”. Ерцгерцог

Фрідріх цинічно заявив, що він програв галицьку кампанію через “запроданство і зраду” місцевого населення [18].

Відступаючи, австрійці вивезли понад 10 тис. осіб вглиб Австро-Угорщини. Інтернованих галичан чекали голод, нелюдські страждання, смерть у в'язницях і концентраційних таборах. Особливо важким було становище в'язнів у концентраційному таборі Талергоф неподалік від м.Грац. Тут перебували представники різних народів і з багатьох держав. Серед інтернованих були українці, поляки, росіяни – військовополонені солдати і офіцери російської армії. Більшість в'язнів Талергофу становили українці зі Східної Галичини. Поляки становили лише 1/14 частину ув'язнених, що не підтверджує відомостей про масове інтернування поляків [19].

З початком масових арештів для захисту мирного населення від сваволі цивільних і військових властей керівництво Головної Української Ради звернулося 22 серпня 1914 р. до намісника В.Коритовського з відповідною заявою. Однак заходами Головної Української Ради до кінця 1914 р. вдалося звільнити з Талергофу лише близько 200 осіб [20].

На підставі звернень українських вчених із Наукового товариства імені Шевченка до австрійського уряду, головнокомандувач австрійської армії ерцгерцог Фрідріх видав наказ про необхідність роз'яснення серед солдатів термінів “русин” “ruthene” і “українець”. В ньому йшлося про те, що неінформованість військових частин відносно політичних поглядів і переконань українського населення Східної Галичини, а також Буковини і південно-західної Росії (Волині, Холмщини – *О.М., О.С.*), мала наслідком великі помилки і несправедливе ставлення до своїх підданих [21]. Цей наказ головнокомандувача австрійської армії на відміну від розпоряджень, виданих у серпні 1914 р., носив характер визнання репресій проти українського населення, але не припинив їх.

Постійний страх супроводжував населення Східної Галичини, про що свідчать документи представників російської окупаційної влади. Начальник Старосамбірського повіту телеграфував у лютому 1915 р. вищому командуванню про відмову мешканців сіл Стрільки, Тисовець, Лопушанка-Хомина, Головецьке заповнювати опитувальні листи під час проведення перепису населення і майна. Свою відмову вони мотивували страхом у випадку повернення австрійських військ, оскільки за допомогу російській адміністрації їм загрожували шибениця або розстріл, у кращому випадку інтернування. Населення краю боялося повторення репресій з боку австрійських властей. Мешканці багатьох сіл залишали свої домівки і йшли вслід за відступаючими російськими військами, збільшуючи потік біженців [22].

Першим комендантом м.Львова після відступу російських військ з Галичини в 1915 р. став генерал-майор Ф.Римль. В рапорті головнокомандувачу австрійської армії він писав, що русофіли є державними зрадниками, яких слід було б знищити. Єдиним засобом для їх виправлення він вважав застосування нещадного терору. Разом з австрійською армією в Галичину повернулися військово-польові суди. Терор проти мирного населення продовжувався [23].

У березні 1917 р. цісар Карл I видав розпорядження про звільнення в'язнів Талергофу. Виправдовуючи політику австрійських властей – терор, репресії, жорстокість, беззаконність, він заявив, що інтернування неблагонадійних громадян було розраховане на нетривалий час і переслідувало мету запобігти спробам перешкодити проведенню мобілізації [24]. Така мотивація засвідчила недовіру не тільки до заяв провідників українського

політичного табору, зроблених на початку війни, але й до самих українців, які були лояльними до монархії. Монарх фактично розцінив їх як небезпечних для Відня.

Факти варварських дій і знущань над українським населенням під час відступу австрійської армії з Галичини на початку світової війни стали предметом обговорення в парламенті в 1917 р., коли посол д-р В.Загайкевич виступив з промовою про масові репресії. Згадана промова спричинила політичний скандал.

За деякими даними, жертвами австрійського терору в роки Першої світової війни в Галичині стало понад 60 тисяч осіб, яких було повішено або розстріляно. Понад 100 тисяч ув'язнених померли в різних таборах. Такими трагічними були наслідки репресивної політики австрійських властей щодо мирного українського населення.

1. Сухий О. Галичина: між Сходом і Заходом. Нариси історії XIX – початку XX ст. – 2-ге вид., доп. – Львів, 1999. – С.87–88. 2. Frasz Z. Florian Ziemiałkowski (1817–1900). Biografia polityczna. – Wrocław; Warszawa; Kraków. – 1991. 3. Лисьяк-Рудницький І. Нариси з історії нової України. – Львів, 1991. 4. Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІА України у Львові), ф.146, оп.4, спр.5887, арк.1,105,107–108,110. 5. Михайлівський Т. Візія Української держави митрополита А.Шептицького // Визвольний шлях. – Лондон, 1970. – Кн.9. – С.1011–1012. 6. Прикарпатская Русь. – 1914. – 21 нояб. 7. Прикарпатская Русь. – 1914. – 23 ноябр. 8. Прикарпатская Русь. – 1914. – 17 авг.; 7,13 нояб.; – 1919. – 12 февр. 9. Талергофский альманах. Пропамятная книга австрийских жестокостей изуверств и насилий над карпато-русским народом во время всемирной войны 1914-1917 гг. (далі – Талергофский альманах). – Львов, 1925. – Вып.11. – С.25. 10. Прикарпатская Русь. – 1919. – 12 февр. 11. Прикарпатская Русь. – 1914. – 11 окт.; Талергофский альманах. – Вып.11. – С.64. 12. Прикарпатская Русь. – 1919. – 12 февр. 13. Прикарпатская Русь. – 1915. – 3 февр. 14. Прикарпатская Русь. – 1914. – 25, 26 окт. 15. ЦДІА України у Львові, ф.146, оп.4, спр.3090, арк.3,17. 16. Нагаєвський І. Історія української держави двадцятого століття. – К., 1993. 17. Прикарпатская Русь. – 1919. – 12 февр.; Талергофский альманах. – Львов, 1924. – Вып.1. – С.43. 18. Прикарпатская Русь. – 1914. – 4 дек., 17 окт. 19. Zygmunt Lasocki. Polacy w austriackich obozach barakowych dla uchodźców i internowanych. – Kraków, 1929. – S.101,103. 20. Талергофский альманах. – Львов, 1932. – Вып.IV. – Ч.11. – С.138. 21. Прикарпатская Русь. – 1915. – 27 апр. 22. ЦДІА України, ф.361, оп.1, спр.220, арк.185; спр.677, арк.19. 23. Талергофский альманах. – Вып.1. – С.31; Вып.111. – Львов, 1932. – Ч.1. – С.90–91. 24. Талергофский альманах. – Вып.1. – С.81.